

Binární svět státního socialismu (2011)

Kniha je rovněž spojena se snahou překonat některé problematické předpoklady a s nimi související výkladové obtíže v dosavadním výkladu státního socialismu. Většina prací k dějinám komunismu se vyznačuje důsledně binárním přístupem: na jedné straně zde stojí zlý „režim“, na druhé straně hodná (protože „režimem“ utlačovaná) „společnost“. Hlavními nástroji „režimu“ byly prý propaganda a represe, proti nimž se ozýval „odpor“ (nebo se dokonce formoval udatný „odboj“). Proti domněle totálnímu útlaku ze strany „režimu“ stály „ostrůvky svobody“, proti lži pravda, proti přetvářce na veřejnosti upřímnost v soukromí, proti korupci morálka atd. V takto pojatém binárním vyprávění se předpokládá, že „socialismus“ byl ze své podstaty zavrženímhodný a nemorální. A že ho tak lidé tehdy i vnímali.

„Totalitní“ model výkladu, stavící proti sobě vševládný „režim“ a utlačovanou „společnost“, dlouho plnil důležité ideologické funkce. Umožňoval nepřímou podporu představu, že dnešní den je třeba opěvovat jako nejkrásnější den v dějinách: na pozadí temných výjevů o utrpení a všudypřítomné kontrole jasněji zazářily hvězdy „trhu“ a „demokracie“ jako jediné správných hodnot. Dále „totalitní“ výklad státního socialismu plnil exkulpační funkci - poskytoval sekulární rozhřešení všem, kdo se rozhodli nadobro rozejít s komunismem. Pokud „režim“ byl vykreslen jako démon - tedy přicházel odněkud zvenku (např. prostřednictvím poradců z Moskvy) a ztělesňoval vše neblahé, co se mezi lidmi kdy mohlo vyskytnout, pak již přece nikdo z nás nenese žádnou odpovědnost a veškerá tíha viny padá jen na mytický „komunistický režim“.

Kromě toho je totalitněhistorický výkladový model spojen s potížemi analytického rázu. Většině lidí, kteří žili před rokem 1989, de facto upírá možnost smysluplného jednání a samostatného myšlení: tam, kde lidé jednali konformně, tak prý činili buď proto, že k tomu byli donuceni násilím (útlakem ze strany „režimu“), nebo že prostě ztratili schopnost myslet (tedy „indoktrinací“). Tento předpoklad však ve svých důsledcích heroizuje nejen disident, nýbrž paradoxně i činnost komunistické policie a stranických špiček (protože jedině těmto skupinám je přisouzena možnost se rozhodovat). Navíc šabloně o „totálním útlaku“ odporuje velké množství pramenů: zejména tzv. dějiny všedního dne dokládají, že lidé před rokem 1989 nežili jen vyprázdněné životy ve stínu všemocného „režimu“, ale třeba se o tento „režim“ vůbec nezajímali a rozvíjeli ve svých každodenních životech pro ně mnohem důležitější hodnoty - rovnosti, lásky, intimity, nezištné pomoci, rodinné pohody, přátelství, bezpečí, vzdělání, práce či kreativity. A pokud na „režim“ a jeho omezení narazili - v intrikách a mocenských tlacích na pracovišti, ve škole či v uličním výboru, nemožnosti oblékat se podle libosti, nutnosti obtížně

shánět různé druhy zboží a doslova se doprošovat všeho možného - soudili podle hodnot, které žili anebo o něž usilovali ve svých „normálních“ životech.

I když lidé tyto hodnoty mohli realizovat jen částečně, přestože museli být často vynalézaví, když se chtěli přiklonit k postojům, je- jichž účinky byly nejisté (ekologickým hodnotám, populární kultuře, módnímu oblečení, individuální rekreaci apod.), jakkoliv museli občas podvádět, aby dosáhli toho, co považovali za důležité, většina lidí si žila své „normální“ životy a podle těchto svých „normálních“ životů a v nich pěstovaných hodnot posuzovala stav „socialismu“. Proto se kniha odvrací od binární šablony, založené na předpokladu zlého „režimu“ a utlačované „společnosti“, a sleduje co nejširší pale- tu reakcí na přestavbu. Sleduje způsoby, jak se lidé zmocňovali nové ideologické výzbroje, kterou přinášela přestavba, aby prosadili to, co považovali za důležité - možnost vydělat si nad rámec stávajícího neefektivního systému, prosadit své nápady bez neustálého schvalování nějakými úřady, kde často seděli nekompetentní lidé, otevřít tabuizované otázky z historie i přítomnosti, cestovat do zahraničí, starat se o ekologické otázky (anebo žádat stát, aby je měl na zřeteli), mít dostupnou populární kulturu ze Západu atd. Nový slovník, který přinášela přestavba, umožňoval podepřít platnost nejrůznějších požadavků, které postupně šly do nebývalé šíře.

PULLMANN, Michal: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu, Skriptorium, Praha 2011